

Hokand Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu: 1865 Yılındaki Seyyid Yakub Han Töre'nin Başkanlığındaki Diplomatik Misyon

Sherzodhon Mahmudov*

Giriş

Hokand Hanlığını yöneten hükümdarlar devleti siyasi, askeri, ticari, iktisadi ve kültürel alanlarda geliştirmek amacıyla komşu devletler ve yakın coğrafyadaki ülkelerle sağlam diplomatik ilişkileri tesis etmeye çalışmışlardır. 18. Yüzyılın başında kurulan hanlık aynı yüzyıl boyunca daha çok Çin İmparatorluğu ile Doğu Türkistan meselesinde diplomatik ilişkilerini sürdürdüğü bilimsel çalışmalarda gün yüzüne çıkmıştır¹.

Hokand Hanlığının diğer ülkelerle ancak 19. Yüzyılın başlarında etkin bir şekilde diplomatik ilişkiler tesis etmeye başladığını belirtmek mümkündür. Bunun birkaç sebebi vardır, tabii. *İlk sebep*, bu dönemde artık Hokand Hanlığı devlet sistemini tam olarak şekillendirmiş, devlet olarak hem siyasi hem de ekonomik yönden güçlenerek etraftaki ülkeler tarafından bağımsız bir devlet olarak tam anlamıyla itiraf edilmiştir. *İkinci sebebi* ise Rusya İmparatorluğunun Hokand Hanlığına oluşturduğu tehdittir.

Hokand Hanlığı tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalar yürüten araştırmacılar, onun Rusya, Çin, Doğu Türkistan, Buhara ve Hive Hanlığı ile ticari ve iktisadi ilişkileri tarihine daha çok yoğunlaşmışlardır². Ayrıca, Osmanlı arşivlerine dayanarak Hokand Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler tarihiyle

* Doç. Dr., Fergana Politeknik Üniversitesi, Fergana/ÖZBEKİSTAN, mahmudovsh@gmail.com

- 1 M. Kutlikov, "Vzaimootnoşeniya Tsinskogo Kitaya s Kokandskim Hanstvom", *Kitay I Sosedi*, Moskova, Nauka 1982, s. 212.; Newby Laura, *The empire and the Khanate: a political history of Qing relations with Khoqand c. 1760-1860*, Leiden: E.J. Brill, 2005; Pyan Xipin, *Çing Hanedanlığı Döneminde Orta Asyadaki Hokand Hanlığı ve Sincan*, Ürümqi 1991. s. 45-53. Ş. Kuldaşev, *Politiçeskiye, Ekonomičeskiye i Kültürniye Sıyaz Mejdu Kokandskom Hanstvom i Vostoçnim Turkestanom (XVIII –XIX vv.)*, Avtoreferat kandidata istoričeskih nauk, Taşkent 2009.
- 2 Saguchi Toru, *The Estrern trade of the Khoqand khanate.*; "A. Hasanov, *Vzaimootnoşniye kirgizov s Kokandskom Hanstvom i Rossiiyev v 50- 70 godah XIX v.* Moskova 1961; F. Gaffarov, *Rossiya bilan Kökan Hanlığı Ortasidagi İktisadiy va Şiyasiy Alakalar*, Taşkent 1970; H. Gulomov, *Diplomatiçeskiye Otnoşeniya Gosudarstv Sredney Azii s Rossiiyev v 18 Pervoy Polovine 19 veka*, Taşkent 2005. s. 333; V. İshkuvvatov, *XX Asrning II Yarmi Tarixşunosligida Kökan Rossiya Diplomatik Munosabatlari*, Taşkent 2003.

ilgili araştırmalar yapılmış olsa dahi, bu çalışmalarda elçilik ve diplomatik misyon meselelerine dikkat ekilmemiřtir³. Hokand Hanlığının Afganistan, Keşmir (Hindistan) ve İngiltere gibi ülkelerle tesis ettiği diplomatik ilişkileri hakkında bazı araştırmaları görmek mmkndr⁴. Fakat bu çalışmalarda diplomatik ilişkilerin kurulmasındaki başlıca faktörler ve sonuçları, bu ilişkilerde görev alan şahısların, elçilerin rolü meselesine değinilmemiştir.

Hokand – İstanbul İlişkilerinin İlk Aşaması

Emir Ömer Han'ın (1810-1822) hükümdarlığı dönemine kadar Osmanlı devleti ile hiçbir şekilde diplomatik ilişkiler yapılmamıştır. Bu iki devlet arasındaki ilk diplomatik ilişkilere ait bilgiler veren önemli kaynaklardan biri Muhammed Hekim Han Töre tarafından Hokand Hanlığı tarihiyle ilgili yazılmış olan “Müntehabu't-Tevarih” eseridir. Bu eserde hanlık tarafından resmi olarak “Halife-i Rum”a elçi gönderildiği kaydedilmektedir⁵. İlk elçilik faaliyetleri Hokand Hanı Emir Ömer Han'ın (1810-1822) teşebbüsü ile 1820 yılında başlamıştır. Söz konusu diplomatik misyona Seyyid Hacı Mirkurban elçi olarak gönderilmiş, böylece elçilik mahiyetinde diplomatik ilişkiler başlamıştır. Ancak “Müntehabu't-Tevarih” eserinde hangi amaçla Osmanlı devletine elçi heyeti gönderildiği belirtilmemiřtir⁶.

Emir Ömer Han tarafından Seyyid Hacı Mirkurban aracılığıyla Sultan II. Mahmud'a (1808-1839) gönderilen mektubun Osmanlı Türkçesine evirisi, Osmanlı devleti hkmetine bağlı tercüme dairesi tarafından yapılmıřtır⁷. Söz

3 Mehmet Saray, *Rus işgali devrinde Osmanlı devleti ile Turkistan hanlıkları arasındaki siyasi munasabeller (1775 - 1875)*, İstanbul 1990; Mehmet Saray, *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Ankara 2003; Hisao Komatsu, “Khoqand and Istanbul: An Ottoman document relating to the earliest contacts between the khan and sultan” *Asiatische Studien Etudes Asiatiques* LX.4.2006. s. 963-986.; H. Boltaboyev, “Amir Umarhanning Maktubu”, *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı* 24.10.1997 y. Sayı 43.; Ahat Andican, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Aşya.*; A.D. Vasilyev, *Vzaimootnoşeniya Osmanskoj İmperii i Gosudarstv Tsentralnoy Azii v Seredine XIX naale XX vv.*, Moskova 2007.

Akif Erdoğru, “The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul” *Central Asian Journal* 52/1. 2008. s. 5.; Abdulkadir Macit, “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Mnasebetleri”, *Yüksek Lisans tezi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

4 K. Warikoo, “Central Asia and Kashmir: A study in political, commercial and cultural contacts during the 19th and early 20th centuries” *Central Asian Survey* Vol.7. 1988. s. 63-83.; S. Levi, “India, Russia and the eighteenth-century transformation of the Central Asian caravan trade”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1999 Vol. 42. 4. s. 519-548.

5 Seyyid Muhammed Hekim Han Seyyid Masum Han, *Müntehabu't-Tevarih*, zbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi şarkınaslık Enstitüsü, 594 Numaralı el yazma, s. 294 a.

6 Seyyid Muhammed Hekim Han Seyyid Masum Han, *age.*, s. 294 a.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Hatt-ı Hümayun Defteri, No. 781/ 36547.

konusu mektubun içeriğinde Emir Ömer Han'ın, Rusya İmparatorluğunun Hokand Hanlığı sınırlarına askeri istihkamlar inşa etmeye başladığından dolayı endişeleri ve Kaşgar meselesinde Buhara emirinin Hokand Hanlığına yönelik uyguladığı yanlış siyasi hareketleri konusunda düşünceleri yer almaktadır⁸. Emir Ömer Han, Rusya İmparatorluğunun saldırısından korunmak amacıyla Osmanlı padişahından manevi yardım alabilmek için diplomatik misyon göndermiştir ve söz konusu belge M. Saray⁹, H. Komatsu¹⁰, H. Baltabayev¹¹, A. Mecit¹² gibi bilim adamlarının araştırmalarında incelenmiştir.

Emir Ömer Han'ın Osmanlı devletine Seyyid Mirkurban başkanlığındaki diplomatik misyonun göndermesindeki başlıca amacı askeri yardım almak olmayıp, manevi destek almak olmuştur¹³. Rusya İmparatorluğu Hokand Hanlığının sınırları içerisine yaklaştığı bir zamanda Buhara Emirliğinin Hokand Hanlığıyla birleşerek mücadele etmek yerine Hokand Hanlığına tehdit oluşturması çok üzücü bir durumdur. Bunu dikkate alarak Emir Ömer Han, Osmanlı padişahı II. Mahmud'a "Halifem" diye müracaat etmiş ve sultandan yarlıg, kılıç ve tuğ göndermesini istemiştir. Türk bilim adamı Mehmet Saray yaptığı çalışmasında Emir Ömer Han'ın mektubuna Osmanlı devletinin nasıl baktığı, nasıl bir tutum sergilediğini incelemiştir. Ancak bilim adamı Hamidulla Boltabayev, Osmanlı padişahı II. Mahmud'un (1808-1839) Hokand Hanına cevaben yazdığı mektubunun mevcut olup olmadığının bilinmediğini kaydeder¹⁴. Japon bilim adamı Hisao Komatsu ise 2 Zilhicce 1235/ 2 Eylül 1820 yılında Osmanlı devleti sadrazamı tarafından Ömer Han'a gönderilmesi için hazırlanan "Hatt-ı Hümayun" arşivindeki 36579 numaralı belgenin mevcut olduğunu belirtir¹⁵. II. Mahmud'un cevap mektubunu yazdığı, onun Emir Ömer Han'ın isteği üzerine yarlıg, kılıç ve tuğ gönderdiği hakkındaki bilgiler aynen "Müntehabu't-Tevarih" eserinde tespit edilmektedir¹⁶. Muhammed Hekim Han Töre'nin belirttiğine göre Osmanlı devleti hükümdarı

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Hatt-ı Hümayun Defteri, No. 781/ 36547.

9 Mehmet Saray, *Rus işgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasabetsler (1775 - 1875)*, İstanbul 1990.

10 Hisao Komatsu, agm. s. 963-986.

11 H. Boltabayev, agm.

12 Abdulkadir Macit, *age*.

13 BOA, Hatt-ı Hümayun Defteri, nr., 781/ 36547.

14 H. Boltabayev, agm.

15 Hisao Komatsu, agm. s. 963.

16 Seyyid Muhammed Hekim Han Seyyid Masum Han, *age*, s. 294 a.

Sultan II. Mahmud (1808-1839), Seyyid Hacı Mirkurban ile birlikte kendi elçisini de Hokand'a göndermiş, bu elçilerle Hive Hanlığından iki elçi de katılarak birlikte Hokand'a gelmişlerdir¹⁷. Hokand Hanlığının Osmanlı devleti ile söz konusu ilk diplomatik ilişkileri, hanlığın sonraki dönemlerde Merkezi Asya'daki siyasi makamını da belirlemiştir.

Bundan sonraki dönemlerde de Osmanlı İmparatorluğuyla diplomatik ilişkiler düzenli olarak sürdürülmüş, Muhammed Ali Han (1822-1841), Şerali Han (1842-1845) ve Hudayar Han'ın hükümdarlığı (1845-1858) dönemlerinde elçiler gönderilmiştir. Diplomatik ilişkilerin sonucunda genel olarak askeri ve siyasi iş birliklerin daha iyi geliştirildiği arşiv belgelerinde ve Hokand Hanlığı tarihiyle ilgili kaynaklarda belirtilmektedir.

Seyyid Yakub Han Töre'nin İstanbul Ziyaretine Sebep Olan Faktörler

1860-1865 yıllarında Hokand Hanlığında siyasi durum son derece karmaşık ve çelişkili bir duruma gelmişti. Bunun başlıca nedeni Rusya İmparatorluğu'nun Hokand Hanlığının kuzey bölgelerine şiddetle saldırmaya başlamasıydı. 1863-1865 yılları arasında Rusya İmparatorluğu Hokand Hanlığının kuzey bölgeleri olan Evliya Ata, Türkistan, Çimkent gibi idari birliklerini teker teker işgal etmeye başlar. Hokand Hanlığının tahtında olan Sultan Seyyid Han'ın (1863-1865) genç olması sebebiyle devlet yönetimi baş vezir Molla Alikulı Emirleşker¹⁸ tarafından idare edilmiştir. Molla Alikulı Emirleşker, baş vezir görevinde bulunduğu dolayısıyla askeri kumandan olarak Evliya Ata, Türkistan, Çimkent bölgelerinde işgale karşı olan mücadelenin başında olmuştur. O savaş esnasında Hokand Hanlığına askeri yardım gerektiğini anlamıştır.

Bu doğrultuda Hokand Hanlığı dış siyasette diplomatik ilişkilerini daha da etkin kullanmaya çalışmıştır. Molla Alikulı Emirleşker ile savaş meydanlarında

17 Seyyid Muhammed Hekim Han Seyyid Masum Han, *age.*, s. 294 a.

18 Hokand Hanlığı tarihinde Molla Alimkul, Alimkul Emirleşker gibi isimlerle tanınan komutanın asıl adı Alikulı'dır. Hokand hanı Sultan Seyyid Han'ın (1863-1865) baş veziri olarak *emirü'l-ümera* unvanını almıştır. Bu konuda ilk olarak Şodmon Vohidov ve D. Sangirova tarafından Muhammed Aziz Mergilani'nin "Tarih-i Azizi" adlı eserinin yayımında bahsedilmiştir. Z. İlhamov tarafından 2004 yılında "Alikulı Emirleşker ve Onun Kokan Hanlığı Siyasi Tarihida Tutgan o'rne" konulu doktor adaylığı tezi hazırlanmış olup, tezde Molla Alimkul'un asıl ismi Alikulı olduğu gösterilmiştir. Bunun dışında bilimsel araştırmalarımız sonucunda Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen 1864 yılında Osmanlı padişahı ve sadrazamı adına gönderilen mektupta bulunan mühürde "Molla Alikulı Emirü'l-Ümera İbn Hasanbiy 1281" olarak kaydedildiğini tespit ettik. "Tarih-i Azizi" eserinin yayımında belirtilen Alikulı Emirleşker'in mührü ile Osmanlı Arşivinde bulunan Alikulı'nın mektuplarındaki mühürler farklıdır.

birlikte mücadele eden, Hokand Hanlığı devlet yönetiminde Şigavul¹⁹ görevinde bulunan vezir Muhammed Yunuscan Şigavul tarafından yazılan “Tarih-i Alikulı Emirleşker” eserinde hanlık tarafından acil olarak komşu ülkelere elçiler gönderildiği kaydedilmiştir²⁰. Söz konusu diplomatik misyonların faaliyeti Rusya İmparatorluğunun da ayrıca dikkat merkezinde olduğu ve devamlı takip ettiği, Rusya’da bulunan arşiv belgelerinde kaydedilmiştir²¹.

Muhammed Yunuscan’ın verdiği bilgilere göre İstanbul’a gönderilen elçilik heyetine Ahmed Hoca İşan elçi olarak tayin edilmiş ve bu elçilik Kaşgar tarafından yola çıkmıştır²². Söz konusu elçi heyeti Hokand’dan İstanbul’a 1864 yılının mayıs ayında gönderilmiştir. Ancak Çin sınır muhafızları Ahmed Hoca İşan’ı sınırdan geçirmedeği konusundaki haber Hokand’a ulaşır. Bunun üzerine Alikulı Emirleşker mezkûr diplomatik misyonun İstanbul’a kesinlikle ulaşması gerektiğini Muhammed Yunuscan Şigavul’a söylemiş ve onu bu vazifeye ilgilenmesi için Kaşgar’a göndermiştir²³. Muhammed Yunuscan Şigavul, Kaşgar’da Çin sınır yetkilileri ile görüşür, görüşme sonucunda Ahmed Hoca İşan’ın yerine hacip (kapıcı) görevinde bulunan Hacı Melibay’ı İstanbul’a göndererek Hokand’a dönmüştür²⁴. Bunun 1864 yılın haziran ayında gerçekleştiğini Osmanlı Arşivindeki mektuptan öğreniyoruz²⁵.

Hacı Melibay’ın başkanlığındaki elçilik misyonu verimsiz olduğu daha sonraki elçilik mektubunda belirtilmiştir²⁶. Bunun sonucunda 1864 yılının sonbaharında Hokand Hanlığından memleketin en büyük dini ulemasından olan Seyyid Yakub Han Töre bir sonraki elçilik misyonu ile İstanbul’a gönderilmiştir. Rusya’da

- 19 Şigavul, Hokand Hanlığı merkezî yönetim sisteminde Han’ın dışişleri meselesinde müşavir olup, elçilik için adayları tavsiye etme ve yurt dışından gelen elçilerin karşılanması ve çalışmaların yürütülmesi ile ilgili meselelerden sorumlu görevlidir.
- 20 *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*, Edited and translated by Timur Beisembiev, London 2003.
- 21 GAOO, F.6. op.10. yed.hr. 8148. “Delo o Hodataystva Kokandskogo Poslannika v Konstantinopole Seid Yakub Hana o Razreşenii Yemu Vernutsya Na Rodinu”, 1.02. - 08.03. 1867 g.
- 22 Muhammed Yunuscan Şigavul, *Tarih-i Alikulı Emirleşker*, Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, 12136 Numaralı el yazma, s. 66 a.
- 23 Muhammed Yunuscan Şigavul, *Tarih-i Alikulı Emirleşker*, Yazma eser, s. 66 a.
- 24 Muhammed Yunuscan Şigavul, *Tarih-i Alikulı Emirleşker*, Yazma eser, s. 66 a.; *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*, Edited and translated by Timur Beisembiev, London 2003.
- 25 Molla Alikulı Emirleşker’in mektubu. BOA, HR.TO. 447 / 1.
- 26 Molla Alikulı Emirleşker’in mektubu. BOA, HR.TO. 447 / 1.

bulunan arşiv belgelerinde belirtildiğine göre Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçilik Hive Hanlığı ve İran üzerinden çok meşakkat çekerek 1865 yılının Nisan ayında İstanbul'a ulaşmıştır²⁷.

Seyyid Yakub Han Töre ve Onun İstanbul'daki Yaşamı

Her devlet diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinde yetenekli, becerikli devlet adamları, tüccarlar veya din adamlarından elçi olarak istifade etmiştir. Aynı şekilde Hokand Hanlığını yöneten hükümdarlar devletin siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel olarak gelişmesini sağlamak amacıyla adı geçen vasıflara sahip kişilerden istifade etmeye çalışmıştır.

Özellikle, 19.yüzyılda Hokand Hanlığı diplomatik ilişkilerde elçilik vazifesi için din âlimlerinin arasından seçmiştir. Bu ise tüccarlar veya devlet adamlarına nazaran dini önderlerin elçilik görevinde daha verimli sonuçlar elde ettiğini göstermektedir. Örneğin, tarihçi ve Hokand Hanlığının devlet yönetiminde yetkili görevlerde bulunan Muhammed Yunuscan Şigavul'un "Tarih-i Alikulu Emirleşker" adlı eserinde "İnsanoğlu aynı değildir, bazısı aklı, zekası, anlayışı ile diğerlerinden farklıdır"²⁸ der. O, Nakşibendiye-Müceddidiye önderi Miyan Halil Sahibzade'nin Muhammed Ali Han tarafından 1841 yılında Petersburg'a elçi olarak gönderildiği ve beklenen sonuçlar elde edildiği konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur²⁹.

Din âlimleri medreselerde eğitim görerek mükemmel bilgi ve meleke sahibi olmuşlardır. Muhammed Yunuscan'ın kendisi Hokand Hanlığı merkezi yönetim sisteminde Şigavul görevinde bulunmuştur. Rusya İmparatorluğunun saldırısı sebebiyle karmaşık siyasi durum meydana geldiğinde baş vezir Alikulu Emirleşker'e müslüman ülkelerden yardım isteyerek elçi gönderilmesi için meşhur din ulemasından Ali Ekber Hacı Nakîb, Ebulkasım Han İşan, İşan Kadı ibn Nizamüddin Kadı gibi şahısları elçiliğe tavsiye etmiştir³⁰. Diğer tarihi eserlerde de diplomatik ilişkilerin yerine getirilmesinde elçi görevinde dini önderlerin bulunduğunu görmek mümkündür.

1864 yılının Haziran ayında İstanbul'a gönderilen hacip (kapıcı / eşikağası) görevinde bulunan Hacı Melibay'ın başkanlığındaki diplomatik misyondan olumlu

27 Molla Alikulu Emirleşker'in mektubu. BOA, HR.TO. 447/ 1.

28 Muhammed Yunuscan Şigavul, *Tarih-i Alikulu Emirleşker*, Yazma eser, s. 66 a.

29 Muhammed Yunuscan Şigavul, *Tarih-i Alikulu Emirleşker*, Yazma eser, s. 66 a.; *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*, London 2003.

30 Muhammed Yunuscan Şigavul, *Tarih-i Alikulu Emirleşker*, Yazma eser, s. 66 a.; *The Life of Alimqul...s.* 61.

bir sonuç elde edilemediğinden dolayı aynı senede Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçi heyeti İstanbul'a gönderilmiştir. Fakat Hokand Hanlığının kaynaklarında Seyyid Yakub Han Töre'nin İstanbul'a elçi olarak gönderildiğine dair bilgiler bulunmamaktadır. Hatta o dönemde Hokand Hanlığının siyasi hayatında bizatihi bulunan Muhammed Yunuscan Şigavul da kendi eserinde bu konuda herhangi bir bilgi vermemiştir. Bundan Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki elçi heyetinin son derece gizli bir şekilde gönderildiğini anlamak mümkündür. Söz konusu elçi heyeti meselesini sadece Osmanlı arşivi ve Rusya Federasyonu arşivlerindeki belgelerle gün yüzüne çıkarılabilir.

Seyyid Yakub Han Töre'nin Hokand Hanlığındaki mevkii hakkında sadece Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen iki mektupta ayrıntılı bilgiler bulunur. Mektupta belirtildiğine göre Seyyid Yakub Han Töre Hokand Hanlığında Kadi'l-kudat³¹ görevinde faaliyet göstermiştir. Bunun yanı sıra Hokand Hanı tarafından ona Nakib³² unvanı verilmiştir.

Arşiv belgelerinde Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki diplomatik misyon Hive Hanlığı ve İran üzerinden çok meşakkatler çekerek 1865 yılının Nisan ayının başlarında İstanbul'a vardığını görülür. Onun İstanbul'a geldiği vakitte ondan önce elçi olarak gelen Hacı Melibay da İstanbul'daydı. Osmanlı Arşivinde Seyyid Yakub Han Töre ile ilgili 7 adet belge mevcuttur. Bu belgelerin ikisi³³ Hokand baş veziri tarafından Osmanlı padişahı ve sadrazamına gönderilen mektup olup, onlarda Seyyid Yakub Han Töre'nin elçi olarak gönderildiği ve onun Hokand Hanlığının devlet yönetiminde önemli şahsiyetlerden biri olduğu vurgulanmıştır. Diğer beş belge³⁴ ise Seyyid Yakub Han Töre'nin Osmanlı devleti tarafından İstanbul'daki yaşamı için ayrılan mali meblağlarla ilgilidir. Osmanlı Arşivi belgelerinde Seyyid Yakub Han Töre'nin Hokand Hanlığının ikinci elçisi olarak kaydedildiği tespit edilmektedir. Bu durum daha önce Hokand'dan gönderilen elçi Hacı Melibay'ın da aynı vakitte İstanbul'da bulunduğundan dolayıdır. İki elçi arka arkaya geldikleri için Seyyid Yakub Han Töre "Hokand'ın ikinci elçisi" olarak gösterilmiştir.

31 *Kadi'l-kudat* Hokand Hanlığı yargı ve yönetim sisteminde kadınların başkanı, yüksek yargıç.

32 *Nakib* dini bir unvan olup, Hokand Hanlığında bu unvan Peygamber Efendimizin soyundan gelenlere verilmiştir.

33 BOA, HR.TO. 447/ 1; BOA, HR.TO. 447/ 87.

34 BOA, A.MKT.MHM. 333 / 99; BOA, A.MKT.MHM. 347 / 77; BOA, A.MKT.MHM. 367 / 68; BOA, A.MKT.MHM. 376 / 93; BOA, I.DH. 588 / 40902.

Osmanlı Arşivindeki İki Mektup

Her devlet kendi kültürünü, sanat eserlerini diplomatik ilişkileri vasıtasıyla göstermeye çok önem vermiştir. Hokand Hanlığından gönderilen diplomatik misyon temsilcileri kendileriyle birlikte hükümdarlarının Osmanlı padişahına yazdıkları mektupları getirmişlerdir. Osmanlı Arşivi belgeleri arasında bulunan 1864 yılında Hokand Hanlığından gönderilen iki mektup yukarıda beyan edilen düşünceleri kanıtlamaktadır. Ayrıca diplomatik mektuplar o dönemdeki Hokand Hanlığının sosyal ve siyasi durumunun incelenmesinde önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu mektuplar Türkistan için Osmanlı İmparatorluğunun mevkii ve itibarını da göstermesi bakımından önemli belgedir.

Hokand Hanlığı ile Osmanlı devleti arasındaki diplomatik ilişkilere ait mektuplar orijinalliği ve özgünlüğü ile ayrıca önem arz eder. Hokand Hanlığı tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen nefis nakış ve tezhiplerle süslenmiş hattatlık ve tezhip sanatının muhteşem örnekleri olduğunu görmek mümkündür.

Şu hususu da özellikle vurgulamak gerekir ki, Hokand Hanlığından diğer devletlere gönderilen mektuplar arasında böylesine muhteşem tezhiplerle süslendiğine rastlanmamıştır. Kanımızca, sadece 1864 yılında Hokand Hanlığının baş veziri Molla Alikulı Emirleşker tarafından İstanbul'a elçi olarak gelen Seyyid Yakub Han Töre aracılığıyla gönderilen mektup bunun gibi özelliklere sahiptir. Çünkü Rusya İmparatorluğuna, hatta İstanbul'a gönderilen daha önceki mektuplar da böyle ihtişamla hazırlanmamıştır. Sadece Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen Hokand hanları tarafından İstanbul'a gönderilen üç mektuptan biri Şirali Han'a³⁵ (1842-1845) ait olup, onun başlangıç kısmı altın yaldızlı olarak yazılmıştır. Ancak Alikulı Emirleşker'in gönderdiği mektuplar son derece güzel nakış ve tezhiplerle süslenmiş, kenarlıkları altın yaldızlı bir şekilde çizilmiştir. Mektupların biri Osmanlı devletinin padişahına³⁶, ikincisi ise sadrazam³⁷ adına yazılmıştır. Mektupların içeriği aynı olmasına rağmen süs ve tezhipleri birbirinden farklıdır. Her iki mektubun kendine özgü güzel tezhibi vardır. Bu ise Rusya Dışişleri Bakanlığı arşivinde (AVPR) muhafaza edilen Buhara ve Hive hanlıkları ve Taşkent valisi tarafından Rusya İmparatorluğuna gönderilen mektuplardan farklı olduğunu gösterir. Çünkü söz konusu hanlıklar tarafından gönderilen mektuplar, Hokand Hanlığının mektuplarından farklı olarak tezhipsiz bir şekilde hazırlanmıştır.

35 BOA, D.HR. 30/1389.

36 Molla Alikulı Emirleşker'in mektubu. BOA, HR.TO. 447/ 1.

37 Molla Alikulı Emirleşker'in mektubu. BOA, HR.TO. 447/ 87.

Alikulı Emirleşker tarafından gönderilen söz konusu mektubun yaprak ölçüleri de aynı olup, 53X30 cm'dir. Mektuplar Farsça yazılmış olup, Nestalik hattıyla istinsah edilmiştir³⁸.

İçeriğine göre mektubu dört kısma ayırmak mümkün. Birinci kısım Allah'a hamd, Peygamber Efendimize (SAV) salavat ile başlamaktadır. İkinci kısımda Hokand Hanlığının kuzey ve doğu bölgelerinin Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edildiği kaydedilmiştir. Üçüncü kısımda Türk padişahından Müslümanların halifesi olarak sorumluluğu üstlenmesi ve ciddi bir şekilde askeri yardım göndermesi istenmiştir. Mektubun sonunda Seyyid Yakub Han Töre'nin elçi olarak gönderildiği, elçi tarafından ek olarak sözlü bilgiler verileceği bildirildikten sonra padişaha gönderilen hediyelerin listesine yer verilmiştir.

Hediyeler arasında 1 adet özel ipek kıyafet, 5 rulo Mergilan ipekli kumaşı ve 50 adet baş örtüsü belirtilmiştir³⁹. Hediyeler listesinden sonra mektubun sonunda "Himmetimiz büyük, ancak elimiz kısıdır" denmesi, hanlığın mali açıdan darlık yaşadıklarını gün yüzüne çıkarır.

1865 yılında Taşkent'in müdafaası için yapılan savaşlarda Alikulı Emirleşker'in şehit olması neticesinde Hokand Hanlığının büyük kısmı olan Taşkent ve Deşt-i Kıpçak bölgeleri, tamamen Rus İmparatorluğunun nezaretine geçmiştir. Bunun akıbetinde Seyyid Yakub Han Töre İstanbul'da 2 yıl kalmaya mecbur kalmıştır⁴⁰. Seyyid Yakub Han Töre'nin memleketine dönememe sebebi olarak Osmanlı arşivi belgelerinde aynen Hokand Hanlığında siyasi durumun son derece karmaşık olması gösterilmiştir⁴¹.

Elçi Seyyid Yakub Han Töre İstanbul'dan Hokand'a 1867 yılında döner. Onun İstanbul'daki elçilik faaliyeti, Orenburg valiliği üzerinden memleketine dönmesi ve Rusya İmparatorluğu istihbaratçıları tarafından devamlı takip edildiği Orenburg devlet arşivi belgelerinde kaydedilmiştir⁴². Bundan şunu anlıyoruz: Seyyid Yakub Han Töre'nin başkanlığındaki diplomatik misyonun neticesi Rusya

38 Molla Alikulı Emirleşker'in mektubu. BOA, HR.TO. 447/ 1.

39 Molla Alikulı Emirleşker'in mektubu. BOA, HR.TO. 447/ 1.

40 GAOO, F.6. op.10. yed.hr. 8148. "Delo o Hodataystva Kokandskogo Poslannika v Konstantinopole Seid Yakub Hana o Razreşenii Yemu Vernutsya Na Rodinu" 11.02. - 08.03. 1867 g.

41 Hokand Hanlığı'nın işgali sebebiyle Dersaadet'te ikamete devam edecek olan Sefir Yakub Han ve mensubatusuna verilmekte olan yevmiyenin kesilerek, maai tahsis edilmesi. BOA, A.MKT.MHM. 367 / 68.

42 GAOO, F.6. op.10. yed.hr. 8148.

İmparatorluğunu da endişe duymasına sebep olmuş ve bu konuya özellikle önem vermiştir.

Prof. Dr. Mehmet Saray, elçilik faaliyeti sebebiyle Seyyid Yakub Han Töre'yi Türkistan'ın yetiştirdiği en yetkin diplomatlardan biri olarak tanımlamaktadır⁴³. Bununla birlikte elçi Seyyid Yakub Han Töre Osmanlı devletinin Türkistan Müslümanları için olumlu etkiler yaratmasına yönelik yeni girişimleri ileri sürdüğü kaydedilmiştir⁴⁴.

Sonuç

Tarihi kaynaklar ve arşiv belgelerinin incelenmesi sonucu şunu göstermektedir ki, Hokand Hanlığının baş veziri tarafından İstanbul'a gönderilen mektupta elçi olarak adı geçen Seyyid Yakub Han Töre'nin seyyid olması, hanlıkta bulunduğu mevkii ve dini görevi tam olarak gösterilmesi onun elçilik faaliyetine olumlu etki göstermiştir. Bu durum elçi olarak tayin edilen dini önderlerin İslam dünyasında her zaman önemli yere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte Hokand Hanlığı hükümeti bulunduğu coğrafyada ortaya çıkan problemleri ustalıkla çözmeye çalıştığını göstermektedir. Seyyid Yakub Han Töre'ye elçi olarak özel saygı gösterildiğinin yanı sıra bu zata Osmanlı hükümeti tarafından itibar gösterilmiştir. Bu sebeple de elçilik faaliyetini başarılı bir şekilde yerine getiren Seyyid Yakub Han Töre kendi döneminde de, daha sonraki dönem tarihçileri tarafından da Türkistan'ın yetiştirdiği en yetkin diplomatlarından biri olduğu itiraf edilmiştir.

43 Mehmet Saray, *age.*, s. 69.

44 Mehmet Saray, *age.*, s. 70.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Hatt-ı Hümayun Defteri, nr., 781/ 36547.

BOA, HR.TO. 447/ 1.

BOA, HR.TO. 447/ 87.

BOA, A.MKT.MHM. 333 / 99.

BOA, A.MKT.MHM. 347 / 77.

BOA, A.MKT.MHM. 367 / 68.

BOA, A.MKT.MHM. 376 / 93.

BOA, I.DH. 588 / 40902.

BOA, D.HR. 30/1389.

Araştırma-İnceleme Eserleri

Andican, Ahat, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Vasilyev, A.D. *Vzaimootnoşeniya Osmanskoy İmperii i Gosudarstv Tsentralnoy Azii v Seredine XIX naçale XX vv*, Moskova 2007.

Boltaboyev, Hamidulla, "Amir Umarhanning Maktubu", *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı*, 24.10.1997 y., S. 43.

Chjipin, Pyan, *Çing Hanedanlığı Döneminde Orta Asyadaki Hokand Hanlığı ve Sincan*, Ürümçi 1991.

Erdoğru, Akif, "The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul" *Central Asian Journal* 52/1, 2008.

Gaffarov, F., *Rossiya bilan Kokan Hanligi Ortasidagi İktisadiy va Siyosiy Alakalar*, Taşkent 1970.

Gulomov, Hondamirmirza, *Diplomatiçeskiye Otnoşeniya Gosudarstv Sredney Azii s Rossiyey v 18 Pervoy Polovine 19 veka*, Taşkent 2005.

İshkuvatov, Valican, *XX Asrning II Yarmi Tarixşunosligida Kokan Rossiya Diplomatik Munosabatlari*, Taşkent 2003.

Hasanov, A. *Vzaimootnoşniye kirgizov s Kokandskom Hanstvom i Rossiyey v 50 - 70 godah XIX v.*, Moskova 1961.

Komatsu, Hisao, "Khoqand and Istanbul: An Ottoman document relating to the earliest contacts between the khan and sultan" *Asiatische Studien Etudes Asiatiques* LX.4.2006. s. 963-986.

Kutlikov, Muhammadjon, "Vzaimootnoşeniya Tsinskogo Kitaya s Kokandskim Hanstvom", *Kıtay İ Sosedı*, Moskova, Nauka 1982.

Newby, Laura, *The empire and the Khanate: a political history of Qing relations with Khoqand c. 1760-1860*, Leiden: E.J. Brill, 2005.

Kuldaşev, Şeralı, *Politişeskiye, Ekonomişeskiye i Kulturniye Svyaz Mejdu Kokandskom Hanstvom i Vostoğnim Turkestanom (XVIII –XIX vv.)*, Avtoreferat kandidata istorişeskih nauk, Taşkent 2009.

Levi, Scott, "India, Russia and the eighteenth-century transformation of the Central Asian caravan trade", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1999 Vol. 42. 4. s. 519-548.

Macit, Abdulkadir, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı - Hokand Hanlığı Münasebetleri", *Yüksek Lisans tezi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Muhammed Yunuscan Şigavul, *Tarih-i Alikulı Emirleşker*, Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, 12136 Numaralı el yazma.

The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia, Edited and translated by Timur Beisembiev, London 2003.

Saray, Mehmet, *Rus isgali devrinde Osmanlı devleti ile Turkistan hanliklari arasindeki siyasi munasabetler (1775 - 1875)*, İstanbul 1990.

Saray, Mehmet, *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Ankara 2003.

Seyyid Muhammed Hekim Han Seyyid Masum Han, *Müntehabu't-Tevarih*, Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, 594 Numaralı el yazma.

Warikoo, K. "Central Asia and Kashmir: A study in political, commercial and cultural contacts during the 19th and early 20th centuries" *Central Asian Survey* Vol.7. 1988. s. 63-83.